

УДК 008.2+001.18

М.М. ГРИЦЕНКО

ТЕХНОКОМУНІЗМ ЯК МОЖЛИВЕ МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

Гриценко Микола Миколайович – бібліограф Зінківської центральної районної бібліотеки імені В.Г. Короленка (Полтавська область)

У статті досліджується футурологічна концепція технокомунізму. Розглянуто бачення технокомунізму авторами та прихильниками концепції. З позицій матеріалістичної діалектики аналізується ймовірність технокомуністичного сценарію розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: технокомунізм, футурологія, марксизм, техніцизм, егалітаризм, гуманізм.

В статье исследуется футурологическая концепция технокommunизма. Рассмотрено видение технокommunизма авторами и сторонниками концепции. Из позиций материалистической диалектики анализируется вероятность технокомуністического сценария развития человеческой цивилизации.

Ключевые слова: технокommunизм, футурология, марксизм, техницизм, эгалитаризм, гуманизм.

In the article investigates futurological concept of the technocommunism. Considered a vision the authors and supporters of the technocommunist concept. From the standpoint of the materialistic dialectics analyzes the probability of technocommunist scenario of the development of human civilization.

Key words: technocommunism, futurology, marxism, technicism, egalitarianism, humanism.

© М.М. Гриценко, 2013

Постановка проблеми. Мрії про ідеальний суспільний устрій з'явилися тоді, коли людство пройшло історичний етап формування держави, а з нею і різних соціальних прошарків. За часів пізнього середньовіччя, епохи Відродження з'явилось чимало мислителів і філософів, які у своїх творах обстоювали ідеали утопічного (через свою нездійсненність) соціалізму. В середині – другій половині XIX століття сформувалося якісно нове вчення, яке мало великий вплив на подальші події в Старому Світі – марксизм. На жаль, в СРСР марксизм перетворився на догму, своєрідну «матеріалістичну релігію», яка не розвивалася і перестала відповідати вимогам часу. Між тим, класики марксизму застерігали від такого підходу, що прямо суперечить діалектиці, адже абсурдно сліпо переносити висновки про суспільство XIX століття на сучасність. Історія несе з собою нові факти та нові способи дослідження, що потребують подальшого розвитку теорії [1, с. 202]. Розпад СРСР і світової соціалістичної системи, несправдження прогнозу щодо світової революції, такі новітні явища як «суспільство споживання», «глобалізація», що нібито не були передбачені класичним марксизмом, спричинили падіння інтересу до нього, сформувався усталений погляд на марксизм як на архаїчну заідеологізовану теорію. Між тим сучасний глобальний ринок, новітнє суспільство з його стрімким економічним і науково-технічним розвитком зберігають класичне протиріччя між працею й капіталом.

Саме науково-технічна революція, інформатизація, виникнення Інтернету з одного боку та збереження соціальних протиріч – з іншого послужили відправними точками для виникнення концепції технокомунізму.

Власне, повну дефініцію поняття «технокомунізм» дає лише один автор. За Олександром Лазаревичем, технокомунізм – це «суспільний лад,

при якому всі використовувані людьми штучні матеріальні об'єкти (речі, споруди, їжа і т.ін.) створюються повністю автоматизованим технічним середовищем, в якому живуть люди, без фізичної участі людини (без «праці») на підставі інформації (програм-образів речей), що є загальним надбанням всього людства» [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Чи не вперше докладно обґрунтований технічний (технологічний) підхід до побудови майбутнього комуністичного суспільства був даний Сократом Платоновим ще у 1980-х роках. Московські філософи В. Аксьонов, В. Криворотов та С. Чернишов, які взяли цей колективний псевдонім, підготували працю «Після комунізму. Книга, що не призначена для друку». За Платоновим, щоб побудувати ідеальне суспільство, треба знищити приватну власність, а не усунути її, як це було зроблено в СРСР. Усунення – лише перший етап знищення приватної власності. Лад, який нині панує на Заході, Платонов називає «елітаризмом». Елітаризм, як і радянський варіант соціалізму усунули приватну власність, проте на відміну від СРСР, де панувала суспільно-державна власність (так званий «державно-монополістичний соціалізм»), у США панівною є корпоративно-елітаристська власність. Вона усунула класичну приватну власність (у розумінні Маркса) ще за президентства Франкліна Рузвельта [3, с. 152].

Виклад основного матеріалу. Комунізм є не статичним станом, а безперервним рухом, цілою епохою, що є рівнозначною всій попередній історії людства. Його мета, за Платоновим, – припинення відчуження, знищення не просто поняття «власність», а самого факту володіння, привласнення будь-якої речі (речей) та умов, що приводять до феномена власництва [3, с. 39, 51-52]. Таким чином Платонов обходить умову, поставлену марксизмом: відмітна риса комунізму – скасування не власності взагалі, а саме буржуазної власності [4, с. 438].

Платонов виділяє цілих дев'ять комуністичних способів виробництва [3, с. 53, 176]. Поки існує власність, але вже немає класів – це все ще комунізм, коли ж власність зникає – настає лад, умовно названий Платоновим «після комунізму» (за Марксом – «позитивний гуманізм») [3, с. 20-21]. Після виконання такої істинно комуністичної дії людині повертається дійсно людська природа, зникає влада способу виробництва, сім'ї, держави і т.ін.

Для досягнення даної цілі необхідно знищити працю як суспільне явище. Платонов розвиває ідею, висловлену Марксом у «Німецькій ідеології» – знищення праці є запорукою знищення пролетаріату як експлуатованого класу. Поки існують пролетарі (клас, за допомогою якого створюється додана вартість), приватна власність не знищена, а лише усунута [3, с. 83]. Після своєї перемоги пролетаріат ні в якому разі не повинен стати абсолютною стороною суспільства, як при «державно-монополістичному соціалізмі» в СРСР, він усуває сам себе і приватну власність [5, с. 39].

Сократ Платонов розробив схему втілення ідеї знищення праці в житті. Людська праця має бути витіснена зі сфери матеріального виробництва. Їй на заміну прийдуть автоматизовані засоби виробництва, що будуть компактними, децентралізованими, екологічно чистими. Відійдуть у минуле проблеми вузької спеціалізації виробництва. Зникне тиск на соціум адміністративно-технологічних відносин, а разом з ним і прокляття відчуженої праці [3, с. 130]. Це автоматизоване виробництво в політекономічному сенсі не є виробничою силою, а є силою природи (штучної природи). Для користування її плодами, що можуть задовольнити основні потреби, людині не потрібен буде посередник у вигляді суспільства. Людина, за Платоновим, стає у повній мірі Людиною, коли перестає бути елементом будь-якої суспільно-природної сили. Тобто створення такої штучної природи буде справжньою, а не декларованою реалізацією ідеалів гуманізму [3, с. 175]. Після зникнення праці й появи штучної природи принципово нового типу зникає економіка як така [3, с. 177-178]. Без економіки та соціальних відносин не може існувати держава, яка теж має з часом відмерти. Людство уже не буде жити при повному комунізмі, оскільки він є лише засобом і рухом до мети. Воно буде жити після комунізму (про що красномовно промовляє сама назва книги), в епоху, коли відійдуть у минуле будь-які суспільні устрої, коли в повній мірі будуть реалізовані і втратять взаємний антагонізм як колективно-егалітаристська ідея рівності, підтримувана соціалістичними країнами ХХ століття, так і індивідуалістично-елітаристська ідея свободи, як квінтесенція західного світогляду. Окремий індивід усвідомлюватиме свою причетність до людства, буде «другом, товаришем і братом» іншому індивіду, проте буде вільний від пут суспільної казарменності і різного роду обставин і умовностей, під які раніше потрібно було підлаштовуватися.

Платонов у свій час передбачив ймовірність побудови в СРСР ринкової економіки, оскільки радянський «державно-монополістичний соціалізм» поступово вичерпував свої економічні можливості.

Для того щоб «державно-монополістичний соціалізм» не перетворився у державно-монополістичний капіталізм, а став майданчиком для побудови справжнього комунізму, Платонов пропонує посилювати автоматизацію «людино-машинних засобів проектування регламентуючої документації», що має зменшити адміністративно-чиновницький тиск [3, с. 216-217, 238].

Напевно, найповніше теорія технокомунізму розвинена у творах російського футуролога і фантаста Олександра Лазаревича. Будь-яку проблему, за Лазаревичем, можна вирішити або технічним, або соціально-психологічним способом. Коли перший спосіб за допомогою розробки нової техніки може вирішити питання відносин між людиною і природою, людиною і суспільством, то другий лише обмежує свободу людини [6]. Лазаревич навіть скептично оцінює соціальну революцію – один із основних постулатів марксизму, – як засіб суспільного прогресу.

Для досягнення технокомуністичного ідеалу людина має не просто боротися з природою, а повністю підкорити своїм інтересам існуюче природне середовище і вирішити ресурсну проблему – одну з причин світових воєн [7].

Згідно з концепцією Лазаревича, в майбутньому ключову роль гратимуть інформаційні, а не матеріальні ресурси. Автор стверджує: якщо в придешності не буде знищена праця, держава, виробничі відносини, може наступити лад, протилежний технокомунізму – так званий інформаційний капіталізм – устрій, де інформація розглядається як товар, причому основний товар. Доступ до інформації при інфокапіталізмі визначає статус людини в суспільстві, як раніше його визначала кількість матеріальних благ. Адже сама річ уже не є цінністю, цінністю є програма, за допомогою якої цю річ (своєрідну «роздруківку») виготовлено (матеріалізовано з віртуального образу) [8]. Як відомо, при всіх інших взаємодіях матеріальних об'єктів відбувається обмін речовиною і (або) енергією. При цьому один з об'єктів втрачає речовину або енергію, а інший отримує їх. При інформаційній взаємодії приймач отримує інформацію, а джерело не втрачає її. Припинити копіювання і вільне поширення інформації можна лише якимись штучними заходами. Власне, щось подібне уже спостерігається наразі з авторським правом в Інтернеті. Якщо дана практика матиме свій розвій, у перспективі можлива побудова авторитарної поліцейської держави, в існуванні якої буде зацікавлена еліта, ще більшого розширення соціальної прірви між кастою обраних з правом доступу до інформації та переважною більшістю населення.

При відсутності подібного елітаризму і при наявності достатнього рівня науково-технічного розвитку особистість все більше має звільнятися від тиску суспільства [9]. Інакше кажучи, на відміну від недавніх практичних втілень комунізму, для яких благом був колективізм, для технокомунізму в трактуванні Лазаревича характерною є тенденція до посилення своєрідного гуманістичного індивідуалізму.

При технокомунізмі люди мають об'єднуватися

в певні суспільні ланки на основі не наперед визначених суспільством умов, а на базі якоїсь добровільної спеціалізації занять і інтересів, які визначаються здібностями і задатками людини. Внаслідок ряду причин зникнуть нації, а їм на зміну прийде сукупність індивідів, об'єднаних у гільдії спеціалістів [10]. Таким чином, індивідуальна природа людини (система інтересів, вміння, професія і т.п.) рано чи пізно перемає родову (приналежність до певної нації, етнодержавного утворення).

Не обходить Лазаревич і проблему штучного інтелекту, найпростіші форми якого на перших порах будуть потрібні для створення нової штучної природи.

Концепцію технокомунізму розвиває Дмитро Борисов. Він виділяє два сценарії руху до технокомунізму. Уже зараз наявна везростаюча тенденція до витіснення людини з виробництва і, як наслідок, його здешевлення. Перший сценарій передбачає потужний соціальний вибух внаслідок небаченого досі безробіття. В результаті держава буде змушена націоналізувати всі ланки автоматизованого виробництва товарів. Другий сценарій передбачає усвідомлення державою суті цієї безпрецедентної проблеми та поступовий викуп нею у приватних власників повністю автоматизованих підприємств. З цього Борисов виводить «закон трансформації капіталістичних відносин у технокомуністичні»: при повсюдному устремлінні виробничо-логістичних процесів до 100% автоматизації з відповідним витісненням людини з цих процесів, соціальний тиск, що виникає при цьому, спрямовує вартість вироблених товарів і послуг для споживача до нуля [11].

Схожі думки висловлює і філософ Володимир Стилетов. Він зазначає, що технокомунізм може здійснитися уже сьогодні, матеріально-технічна база дозволяє це зробити. Проте ніхто не знає, що робити з масами безробітних, яких мають негайно звільнити з автоматизованих підприємств. Автор пропонує неочікуваний вихід – платити безробітним великі соціальні виплати. Задля уникнення нерівності й унеможливлення всіляких махінацій з грошима рекомендується перейти до віртуальних розрахунків (балів), кількість яких буде однаковою у всіх. Всім дається рівний доступ до товарів і послуг [12]. Блогер Сергій Трушкін уточнює: «Все виробляють машини, всім керує комп'ютер. Ваша праця може знадобитися людям і комп'ютеру і тоді ви можете не просто проїдати свої 1000 балів а стати корисним комусь і отримати ще бали для надспоживання. Тобто понад нормального. Споживання за вашими здібностями» [13, с. 48]. Існують механізми протидії накопичуванню балів, які потрібно буде обов'язково витратити за певний час. Як бачимо, деякі автори допускають, що при технокомунізмі можуть існувати такі поняття, як «праця», «споживання», «гроші». Проте Сергій Трушкін усвідомлює проблему, мимо якої пройшов розробник теорії технокомунізму Олександр Лазаревич, – проблему вільного часу, якого буде багато, а значить і проблему індивідуалізації людини, її малої зв'язаності з іншими людьми. Трушкін вка-

зує, що виходом може бути зацікавлення інших своєю ідеєю чи роботою, за що будуть нараховуватись додаткові бали на споживання [13, с. 49] і робить висновок – якщо час нічим не заповнений, це буде найстрашніший час самотності й злочинів, або людство впаде в регрес побудови тоталітарного суспільства всеосяжного контролю.

Мета дослідження – дати оцінку можливості технокомуністичних сценаріїв розвитку людства, з'ясувати співмірність понять «технокомунізм» та «марксизм», а також визначити місце технокомунізму в сучасній футурології.

Виклад основного матеріалу. Отже, можна виділити основні риси технокомунізму: автоматизоване виробництво (технологія) та людина, повністю звільнена від економічного примусу (знищується праця). Якщо розуміти працю як процес між людиною і природою [14, с. 456], то віднині людина не бере участі в цьому процесі, оскільки взаємодія здійснюється між штучною природою (наприклад, біотехнологією) і навколишнім середовищем на молекулярному рівні, тобто в межах самої природи. Така взаємодія, звичайно, не є працею. Інформація домінує над матеріальними об'єктами. Втрачають сенс товарно-грошові відносини, товар перестає бути товаром, будь-яка річ може бути виготовлена по бажанню замовника за допомогою нанопрограми із матеріалу навколишнього середовища. Поняття «економіка», як сукупність процесів виробництва, обміну і споживання, відходить у минуле. Тиск на екологію різко зменшується або зникає взагалі. Припиняються війни, бо зникають причини їх виникнення. Із зникненням економіки поступово відмирає держава, а з нею й політика. Відпадає потреба в утриманні апарату управлінців, значення будь-якої еліти нівелюється. Це ж стосується і творчої еліти – будь-хто при бажанні може придбати потрібні здібності за допомогою генної інженерії чи модифікації. Індивіди з антисоціальними задатками чи прагненням до владного контролю над іншими будуть обмежені в реалізації своїх бажань за допомогою біотехнологій. Ймовірно, оптимальною при технокомунізмі буде глобальна система рад, – особливих дорадчих органів, інтелектуальних клубів.

Людство при технокомунізмі має стати одним цілим, а не сукупністю народів та суспільних прошарків. Новітні глобалізація та уніфікація об'єктивно сприяють настанню технокомунізму. Ринкова економіка (капіталізм) все ще поширюється територіально, включаючи у виробничо-торгівельні процеси ще недавно напівфеодальні країни. Очевидно, що поки глобальний ринок не охопить у повній мірі весь світ, доти у нього будуть можливості росту, буде різниця у вартості робочої сили в окремих регіонах земної кулі, буде маневр для переведення інвестицій, виробничих потужностей задля отримання більших прибутків. Віртуалізація капіталу, перехід його з виробничої у невиробничу сферу, подальші спроби поширення законів ринку на Інтернет навіряд чи дадуть адекватну заміну прибуткам від матеріального виробництва. Усе це може призвести до того, що ринкова система потенційно дасть небачений досі збій, вихід з якого,

можливо, буде знайдений або шляхом суспільно-технологічних реформ, або шляхом ескалації напруження та соціального вибуху. Адже капітал уже не матиме достатнього ресурсу для зростання, а більшість населення не зможе, як раніше, задовольняти свої потреби. Така ситуація не влаштуватиме нікого. Проте в останні десятиліття намітились і протилежні тенденції – посилення ролі традиціоналізму, цивілізаційного ізоляціонізму й протистояння як реакції на глобалізацію. Допоки існуватимуть окремі народи й релігії, побутуватиме усвідомлення себе окремими особистостями – носіями певних національних чи релігійних ознак, що нерідко формують антагоністичні світогляди, настання технокомунізму є проблематичним. Зменшенню ролі релігійності, релігії загалом у суспільному житті сприятимуть підвищення матеріального стану населення, зростання доступності освіти, вирівнювання економічного становища країн, покращення і здешевлення транспортного сполучення між окремими частинами планети, повсякденне спілкування людей різних національностей. Майданчиком для порозуміння є й спільні витоки та ряд принципів положень, що мають авраамічна (іудаїзм, християнство, іслам) та східна (індуїзм, буддизм та ін.) традиції. У майбутньому важливими є поступовий перехід з домінуючої релігійної площини вірування у площину моралі та етики.

Із зростанням спілкування людей з різних частин земної кулі має зростати роль міжнародної мови, яка з часом стане єдиною живою мовою. Проживання у схожих умовах, використання однієї мови, відсутність соціальних відмінностей, «глобального села» як консерватора архаїчних традицій і несхожостей, руйнування національної замкненості, поширення практики різноетнічних шлюбів прискорять визрівання умов для злиття всіх народів в одну спільність – людство.

Настання технокомунізму не суперечить діалектиці та її законам. Вдосконалення технології рано чи пізно має привести до якісного стрибка – повного витіснення людини з виробництва (закон переходу кількісних змін у якісні). Кількісне вдосконалення виробництва і технології, як і поступальний суспільно-історичний розвиток (так зване «прискорення історії», коли на кожну наступну стадію розвитку затрачається менше часу, ніж на попередню) має гіпотетичну кінцеву точку – точку сингулярності. Це вибухоподібне зростання швидкості науково-технічного і соціального прогресу, яке, ймовірно, послідує за створенням штучного інтелекту і машин, здатних до самовідтворення [15].

У надрах матеріального світу, світу виробництва і економіки, зародився світ віртуальний, світ інформації та Інтернету. Вони єдині і взаємопов'язані багатьма причинно-наслідковими зв'язками. Проте інформаційна сфера уже сьогодні опирається світу ринку і виробництва, протистоїть поширенню законів товарного обміну на інформацію (зокрема в Інтернеті), яка має зовсім інші властивості, аніж матеріальний об'єкт, товар. Закон єдності і боротьби протилежностей проявляється у цілком конкретних речах. О. Лазаревич порівнює визрівання «інформаційного комунізму» в

рамках сучасного соціально-економічного устрою із паростками капіталістичних відносин рамках феодалізму. Характерний приклад нового укладу – операційна система Linux, де всі бажаючі могли добровільно, на безоплатних началах викладати свої продукти в Інтернеті, при цьому було лише мінімальне керівництво (координатори). Тут вже ясно видно прообраз майбутнього «інформаційного комунізму», видно його основні ознаки – безкоштовність та безоплатність праці, відкритий доступ всього людства до продуктів праці, самоорганізація виробництва на добровільних засадах. Цікаво, що якщо порівняти результати такої праці (систему Linux) з товарами, що видаються традиційним виробництвом, то за багатьма параметрами вона не тільки не поступається комерційним операційним системам, а навіть де в чому перевершує їх [16]. З цього витікає і сутність закону заперечення заперечень, в даному випадку – удаване повернення до первісного суспільства, коли людина користувалася продуктами природи (при технокомунізмі – штучної природи), а насправді повернення справді людського ества, пригніченого класово-розшарованим суспільством, де окрема особа прагнула потрапити на верхівку соціальної піраміди, при цьому переступивши через подібних до себе з аналогічним бажанням. Людині відтепер надаються безмежні можливості для свого творчого розвитку.

Слід сказати, що технокомунізм, будучи теорією про щасливе майбутнє людства, таїть у собі й серйозні небезпеки. Якщо виходити з того, що праця, за Марксом, є «вічною умовою людського життя і тому вона не залежить від будь-яких форм цього життя, а, навпаки, однаково притаманна всім її суспільним формам» [17, с. 195], то, знищивши працю, зокрема, суспільну працю, по суті знищуються суспільні зв'язки, суспільство як таке. Адже виробничі відносини, які мають бути знищені при технокомунізмі, у своїй сукупності утворюють те, що ми називаємо суспільними відносинами, суспільством [18, с. 442]. Зі змушеного колективізму, коли існують виробничі відносини, здійснюється стрибок не просто до творчого індивідуалізму, про який пише Лазаревич, а до гіперіндивідуалізму, що з часом, при неясних механізмах соціалізації молоді, формування професійних гільдій чи інших об'єднань за творчими інтересами, загрожує переростанням у суцільну агорафобію чи аутизм. До речі, класичний марксизм визначає прагнення замінити індивідуальною винахідницькою діяльністю суспільну діяльність як критично-утопічний соціалізм [4, с. 455]. При мінімальних суспільних зв'язках людина замикається на сім'ї, в неї нема потреби ходити на роботу чи до магазину, все необхідне вона може отримати за допомогою нанопрограм. Можливо, більшість так і буде робити – задовольняти ті чи інші потреби. При благородному бажанні звільнити людину від тиску суспільства можна приректи її, таким чином, на вічну самотність. Зростаючий індивідуалізм і замкненість можуть поставити під сумнів настання ери гуманістичного альтруїзму.

Ще один суттєвий момент – для технокомунізму характерна надмірна ідеалізація технічно-

го прогресу, так званий техніцизм. Техніцизм, що мав свої прояви у літературі, філософії та мистецтві ХХ століття, має класичне визначення – надання надмірного значення зовнішньому, формальному боку справи на шкоду її суті [19, с. 1448]. Для техніцистів характерним є захоплення зображенням техніки, процесів виробництва, що мають стати вирішальним чинником у формуванні естетичних смаків і поглядів людей. Так, Лазаревич істинним прогресом вважає не суспільний, а саме технічний прогрес [20]. Якщо світ технокомунізму обов'язково має містити нанопрограми, що матеріалізують образи речей і постійно самовдосконалюються, систему біомеханічних організмів, які обслуговують життя людей, глобальну комп'ютерну мережу електронної демократії чи щось подібне до цього, то неминуче має виникнути й штучний інтелект із значним ступенем автономності функціонування та самостійності у прийнятті рішень. Відтак штучна свідомість може задатись питанням про сенс існування людини та її влади (сценарій «бунту машин» у футурології). Крім того, людина сама може втратити людську природу, поступово зрощуючись з машиною. Український філософ і футуролог Станіслав Бескаравайний переконує, що правило, «щоб уникнути панування машини - треба стати машиною», може врятувати людство від втрати впливу на подальший хід розвитку цивілізації» [21]. Якщо в майбутньому роль носія кому-

нізму буде віддана машині [22], то постає питання про сенс подібного прогресу, позбавленого антропоцентричності; сенс розвитку, де Людина (глобальна Людина – суспільство) не посідає належного їй місця, а є лише сумнівним додатком до машини.

Інша загроза стосується тези про повсюдне підкорення природи. Банальна експлуатація, «перепланування» природи в своїх інтересах, що вийде за межі Сонячної системи, – не найкращий сценарій розвитку людства. Якщо Людина й далі буде вести себе не як дослідник і вчений, а як підкорювач і приборкувач природи, при цьому, будучи її частиною, рід людський може прийти в глухий кут своєї еволюції. Адже підкорені сили природи мстять нашому деспотизму, незалежно від якої б то не було соціальної організації [23, с. 303-304]. Очевидно для технокомунізму було б не зайвим стати біоцивілізацією, гармонійною до природи.

Висновки. Незважаючи на зазначені недоліки, ідея технокомунізму має перспективи для свого розвитку. Аналізована концепція є творчим розвитком марксизму (особливо робіт раннього Маркса) і техніцизму, а також новітніх футурологічних течій. В цілому технокомунізм обґрунтовує і показує можливість існування в майбутньому егалітарного «надсуспільства» творчого розвитку, пропонуючи різні шляхи його досягнення.

Рецензент Шевцов С.В. – д.філос.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ленин В.И. Рецензия. Karl Kautsky. Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений В.И. Ленина: [в 55-ти томах]. – 5-е изд. – Т. 4 : 1898 – апрель 1901. – М.: Изд-во полит. лит., 1967. – С. 199-210.
2. Лазаревич А. Технокомунізм [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Енциклопедія «Ключ к будущему». – Режим доступа: <http://technocosm.narod.ru/k2f/technocommunist.htm>
3. Платонов, С. После коммунизма: Книга, не предназначенная для печати / С. Платонов. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 255 [1] с.
4. Маркс, К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения : [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т.4 : Май 1846 – март 1848. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1955. – С. 419-459.
5. Маркс К. Святое семейство, или Критика критической критики. Против Бруно Бауэра и компании / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения : [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т.2 : Сентябрь 1844 – февраль 1846. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1955. – С. 3-230.
6. Лазаревич А. Техническое решение проблем [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Енциклопедія «Ключ к будущему». – Режим доступа: http://technocosm.narod.ru/k2f/tech_approach_to_problems.htm
7. Лазаревич А. Покорение природы [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Енциклопедія «Ключ к будущему». – Режим доступа: http://technocosm.narod.ru/k2f/subjugation_of_nature.htm
8. Лазаревич А. Информационный капитализм [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Енциклопедія «Ключ к будущему». – Режим доступа: <http://technocosm.narod.ru/k2f/Infocapitalism.htm>
9. Лазаревич А. Освобождение личности от давления со стороны общества [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Советия. Размышления о происхождении, истории и будущем советской цивилизации, о ее нынешнем кризисе и путях выхода из него. – Режим доступа: http://technocosm.narod.ru/k2f/Sovietia_6.htm#_6_2_1
10. Лазаревич А. Превалирование индивидуального над национальным [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Советия. Размышления о происхождении, истории и будущем советской цивилизации, о ее нынешнем кризисе и путях выхода из него. – Режим доступа: http://technocosm.narod.ru/k2f/Sovietia_6.htm#_6_2_2
11. Борисов Д. Технокомунізм. Что это такое? [Електронний ресурс] / Д. Борисов // Технокомунізм 2050. – Режим доступа: <http://www.technocommunist.com/content/view/5/7/>
12. Стилетов, В. Технокомунізм [Електронний ресурс] / В. Стилетов // Журнал «Самиздат». – Режим доступа: http://samlib.ru/s/stiletow_w_w/kommunizm.shtml
13. Трушкин С. О, дивный новый мир! / С. Трушкин // БизнесLife. – 2011. – № 1-2. – С. 48-49.
14. Маркс К. Капитал. Т. III / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения : [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т. 25, ч. II : «Капитал», том третий. Часть вторая (главы XXIX – LI). – М.: Изд-во полит. лит., 1962. – 558 с.
15. Куликов И. Рынки обваливают роботы [Електронний ресурс] / И. Куликов // Газета.ru. – 21.02.2012. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/science/2012/02/21_a_4007981.shtml
16. Лазаревич А. Вызревание коммунистического способа производства в недрах капитализма [Електронний ресурс] / А. Лазаревич // Советия. Размышления о происхождении, истории и будущем советской цивилизации, о ее нынешнем кризисе и путях выхода из него. – Режим доступа: http://technocosm.narod.ru/k2f/Sovietia_6.htm#_6_4_7
17. Маркс К. Капитал. Т. I. / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения : [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т. 23 : «Капитал», том первый. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1960. – 920 с.
18. Маркс К. Наемный труд и капитал / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения: [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т.6:

- Ноябрь 1848 – июль 1849. – М.: Изд-во полит. лит., 1957. – С. 428-429.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінськ, ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
20. Лазаревич А. Технизм [Электронный ресурс] / А. Лазаревич // Энциклопедия «Ключ к будущему». – Режим доступа: <http://technocosm.narod.ru/k2f/technicism.htm>
21. Бескаравайный С. Возможный бунт машин и методы борьбы с ним [Электронный ресурс] / С. Бескаравайный // Ассоциация футурологов. Футурология. Прогностика. Моделирование будущего. – Режим доступа: <http://futuroligija.ru/texts/vozmozhnyj-bunt-mashin-i-metody-borby-s-nim/>
22. Борисов Д. Мотивация человека при технокommунизме [Электронный ресурс] / Д. Борисов // Технокommунизм 2050. – Режим доступа: <http://www.technocommunist.com/content/view/9/11/>
23. Энгельс Ф. Об авторитете / Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения : [в 50-ти томах]. – 2-е изд. – Т.18 : Март 1872 — апрель 1875. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1961. – С. 302-305.